

Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri

Mutlu TÜRKMEN¹, Arif ÖZSARI²

¹ Bayburt Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Bayburt, TÜRKİYE

² Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya, TÜRKİYE

Email: mutlulturkmen@bayburt.edu.tr, arifozsari@hotmail.com

Type: Review Article (Received: 27.04.2020 – Accepted: 03.05.2020)

Öz

Tüm dünyayı etkisi altına alan yeni tip koronavirüs (covid-19) salgını spor dünyasını da derinden etkilemeye devam etmektedir. En başta sağlık sektörü olmak üzere, sosyal yaşamın tüm alanlarını, ekonomik yaşamı, bireylerin gündelik pratiklerini köklü bir biçimde etkileyen salgın, sporun tüm alanlarına derinden etkilemiştir. Öncelikle kalabalık izleyici kitlelerince takip edilen profesyonel spor etkinlikleri olmak üzere, her türlü spor hizmeti sağlayan işletmeler, sportif ürün üreten endüstri kolları, bu ürünlerin pazarlama zincirinde yer alan işletmeler, spor turizmi sektörü, spor teşkilatının her kademesinde çalışan bireyler ve bu sektörle ortak hizmet üreten/yürüten her türlü iş kolu büyük kayıplara uğramıştır. Tarama modeliyle yapılan bu nitel araştırmada, spor sektörünün maddi kayıpları özetlenerek mevcut durumun gerçekçi bir fotoğrafı verilmeye çalışılmış ve henüz sürecin ortasında yer aldığımız bu dönemde geleceğe dair bazı kestirimler ve öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Salgın, Spor Sektörü

Covid-19 Pandemic and Its Impact on Sports Industry

Abstract

The new type of coronavirus (Covid-19) pandemic which has been affecting the whole world is also strongly shaking the sports world. Primarily the health sector, then all aspects of the social, economic life, the daily lives of individuals, and finally all the sports activities are facing an excessively big challenge. Professional sports events which are followed by crowded spectators, all the business initiatives providing various sports services, industries producing sports products, the businesses within the marketing chain of all these products, the industry of sports tourism, all the individuals working for sports organizations of different levels, and all other industries and businesses linked with the sports industry have suffered from huge financial losses. In this qualitative research conducted with the screening model, the financial losses of the sports sector were summarized and a realistic photo of the current situation was tried to be given, and some predictions and suggestions for the future were developed during this period while we are still in the middle of the pandemic process.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Sports Industry

Giriş

Büyük spor etkinlikleri nedeniyle bir araya gelen devasa topluluklar, sayısı milyonları bulan uluslararası ziyaretçi ve ev sahibi ülke sakinleri yerel olarak endemik hastalıklar dahil olmak üzere bulaşıcı hastalıklara yakalanma riskiyle karşı karşıyadır (Petersen ve ark., 2016; Yanagisawa ve ark., 2018). Organize yarışmalar çok sayıda seyirci bulunan büyük spor stadyumlarında yapılır ve bu da virüslerin yayılması için elverişli bir ortam oluşturur (Halabchi ve ark., 2020). Bu nedenle toplulukları bir araya getiren bu tür etkinlikler, çok önemli insan sağlığı sorunları ile de yakından ilişkilidir (Memish ve ark., 2019).

İçerisinden geçmekte olduğumuz bu süreçte pek çok önemli spor etkinliği ya iptal edilmiş ya da belirli/belirsiz bir ileri tarihe ötelenmiştir. Zirâ salgının son derece etkili olduğu bugünlerde devam ettirilecek mega spor organizasyonlarında virüsün hızla yayılmasının biyolojik bomba etkisi yaratacağından bahsedilmektedir (Gilat ve Cole, 2020). Bu durumun sebebi ise koronavirüs salgınının giderek küreselleşen ve birbirine bağımlı dünyanın hemen hemen her köşesine dokunması, psikolojik ve ekonomik olarak umulan çok ötesinde olma potansiyelini barındırmasıdır (Brown ve Horton, 2020; Campigotto, 2020; Lazzerini ve Putoto, 2020). Bu tür salgınların geçmişte olduğu gibi köklü devletleri bile sarsması ve dahası yıkılmalarına sebep olması muhtemeldir (Kırık ve Özkoçak, 2020). Durumun ciddiyeti çeşitli ülkelerin hükümetleri tarafından salgının yayılmasını önlemede alınan tedbirlerin sertliğinden de okunabilmektedir (Corsini ve ark., 2020).

Süreç içerisinde hükümetler çeşitli koruma önlemleri uygularken, sağlık birimleri ise tedavi görecektir çok sayıda enfekte bireylerin oluşturacağı tsunaminin önünü almak için çalışmaktadır (Perc ve ark., 2020). Toplumsal yaşantımızın organik bir parçası haline gelmiş olan spor kurumu da şimdilerde etkisi tüm dünyayı saran covid-19 virüsünün etkisi altına girmiştir. Bu tehdit nedeniyle neredeyse dünyada bulunan 206 ülkenin (Wikipedia, 2020) tamamı teyakkuz haline geçmiştir. Dinamik bir yapıya sahip olan spor kavramı, hayati derecede önemli tehditler nedeniyle sosyal bağlarından kopararak tüm üniteleriyle birlikte dört duvar arasına sığdırılmaya çalışılmaktadır. Ancak geleneksel durum özünde dinamizm bulunan ve hareketli yapısı nedeniyle kitleleri peşinden sürükleyen spor için oldukça düşündürücü bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Araştırmamızda, dünya genelinde yaşanan mevcut durum spor penceresinden bazı yönleri ile ele alınarak, salgının spor evrenindeki etkileri ve muhtemel sonuçları tartışılmaya çalışılmış, buna bağlı bazı gelecek kestirimleri yapılmıştır. Nitel türde yapılan bu araştırmada tarama yöntemi kullanılmış, ilgili literatürün yanı sıra gündeme dair güncel makaleler ve haber kaynakları incelenmiştir.

Yeni Koronavirüs Hastalığı Covid-19

Koronavirüsler (COV), soğuk algınlığından Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi daha ciddi hastalıklara kadar çeşitli hastalıklara neden olan büyük bir virüs ailesidir (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020). Bunlardan covid-19 olarak kodlanan yeni tür koronavirüs, insanlarda genelde solunum ve gastrointestinal sistemde hastalıklara neden olur. Erişkinlerde klinik tablo, soğuk algınlığından, bronşit, pnömoni, ağır akut solunum sıkıntısı sendromu (ARDS) ve ölümlü sonuçlanan çoklu-organ yetmezliğine kadar değişebilir (Özdemir ve Pala, 2020; Reyad, 2020). Covid-19'un küresel toplum üzerinde giderek hızla artan önemli bir etkisi ortaya çıkmış ve bu nedenle 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) pandemi (salgın) ilan etmiştir (AIS, 2020). WHO raporuna göre, Covid-19'un yayılmasını yavaşlatmak veya durdurmak için halk sağlığı ve sosyal önlemler toplumun

tüm üyelerinin katılımıyla uygulanmak zorundadır ve küresel düzeyde bir mücadele yürütülmelidir (World Health Organization, 2020).

Covid-19'un Spor Sektörüne Etkileri

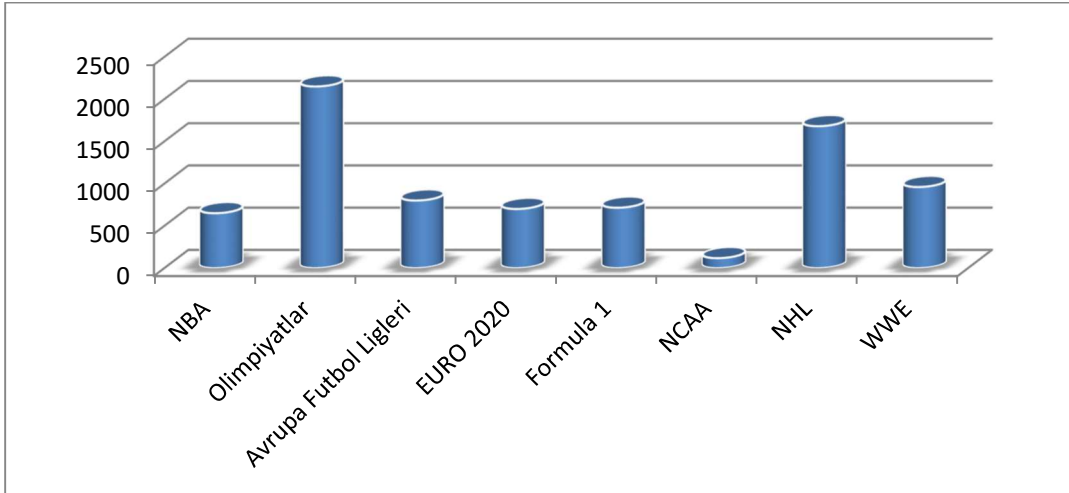
Dünya Covid-19 ile savaşırken, spor dünyası eşi görülmemiş bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Turnuvaların iptali, ertelenen maçlar ve karantinaya alınan sporcular derken, sportif faaliyetler üzerinde bir dizi olumsuz kararlar alınmak zorunda kalmıştır: Dünyanın hemen hemen tüm spor liglerinin ve uluslararası spor organizasyonlarının ertelenmesi veya iptali, ticari veya çok branşlı sportif mega etkinliklerin ertelenmesi veya iptali, Avrupa Futbol Liginde maçların durdurulması, UEFA'nın önde gelen uluslararası etkinliği EURO 2020'nin bir yıl sonrasına ertelenmesi (Avrupa bölgesinin kültürel birlikteliğini ve değişkenliğini göstermek için 12 ülkeye yayılmış ve 60 yıllık rekabeti geliştirmek üzere tasarlanan önemli bir turnuva), Formula 1 Grand Prix sezonu-Çin-Vietnam Grand Prix 2020, İtalya ve İrlanda'da Six Nations Rugby Şampiyonası, dünyaca ünlü ve tarihi at yarışı Grand National 2020'nin iptali, Fransa bisiklet turunun ertelenmesi, ulusal şampiyonalar ve dünya şampiyonalarının tamamıyla iptal edilmeleri veya ertelenmeleri, dünya kupası durakları ve tabii ki olimpiyat elemeleri gibi büyük uluslararası etkinlikleri içeren devasa bir spor ekosisteminin merkezi ve bu merkezin bu dönemki durağı olan Tokyo 2020 Olimpiyat Oyunlarının, Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) (2020) tarafından tarihinde ilk kez ertelenmesi ve oyunlarının açılış töreninin 23 Temmuz 2021'de gerçekleşmesinin planlanması (yaklaşık 15 bin sporcu, 70 bin gönüllü ve 20 milyon ziyaretçi katılımıyla) ve Türkiye'de gelince de bütün alt ve üst ligler dahil spor faaliyetlerinin tamamıyla iptal edilmesi veya ertelenmesini, Covid-19'un sportif faaliyetlere yaptığı sayısız etkilerden örnekler olarak sıralayabiliriz (Gallego ve ark, 2020; Parnell ve ark, 2020; Gough, 2020; McCloskey ve ark, 2020; Widdop ve ark, 2020; Mann ve ark, 2020).

Bütün bu erteleme ve iptal kararları sadece sportif sonuçlar doğurmamakta, aynı zamanda çok boyutlu ve ciddi düzeyde ekonomik ve sosyal sorunları da zincirleme olarak tetiklemektedir. EURO 2020'nin ertelenmesi nedeniyle sponsorluk ve yayın gelirleri ortadan kalkmıştır; bu durum turnuvanın oluşturması beklenen 2 milyar avroluk gelirlerinin olmayacağı anlamına gelmektedir. UEFA bu gelirlerin %80'ini ülke federasyonları ile paylaşmaktaydı; federasyonlar ve doğal olarak kulüpler verilecek gelirlerden mahrum kalmışlardır. Örneğin bu turnuvaya katılan bir takımın 9.2 milyon avro katılım ücreti alması planlanmıştı, ayrıca takımlar galibiyette ve beraberlikte gelir elde etmeye devam edecekti. Diğer yandan FIFA, Covid-19 ile mücadele kapsamında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Dayanışma müdahale fonuna doğrudan 10 milyon dolar katkı sağlamıştır. Kısacası spor sektöründe kullanılacak finans kaynakları salgınla mücadeleye harcanmaktadır. Liglerin ertelenmesiyle birlikte takımlar çok önemli bir gelir kaynağı olan maç günü gelirlerinden de mahrum kalmıştır. Örneğin Barcelona ve Real Madrid'in maç günü gelirleri toplam gelirlerinin %19'unu oluşturmaktadır. Aynı şekilde Arsenal %25, M.United %17, Liverpool %16, M.City % 10 gelir kaybına uğramışlardır. Juventus'un borsadaki hisseleri çok ciddi bir değer (580 milyon avro) kaybı yaşamıştır. Geride kalan süreçte M.United'in tahmini kaybı milyonlarca avroyu bulmakla birlikte, firma sponsoruyla yaptığı sözleşme gereği 25 milyon avroluk tazminat ödeme riskiyle de karşı karşıya kalmıştır. İngiltere'de yayın ve maç günü gelirleri ve maçlardan elde edilen gelirlerle birlikte toplam kayıp 1 milyar avroyu geçmiş durumdadır. Kulüplerin kurumsal kayıpları düşünüldüğünde, yaşanan zararın rekor seviyeye ulaşması kaçınılmaz olmuştur (FIFA, 2020; TRT, 2020). Türkiye ve Avrupa liglerinin iptal edilmesinin ardından spor medyası da diğer medya kategorilerine kıyasla daha olumsuz etkilenmiştir. Bu kategorideki firmaların farklı bir

içerik yaklaşımı geliştirmedikçe negatif trendin devam etmesi kaçınılmaz gözükmektedir (Deloitte, 2020).

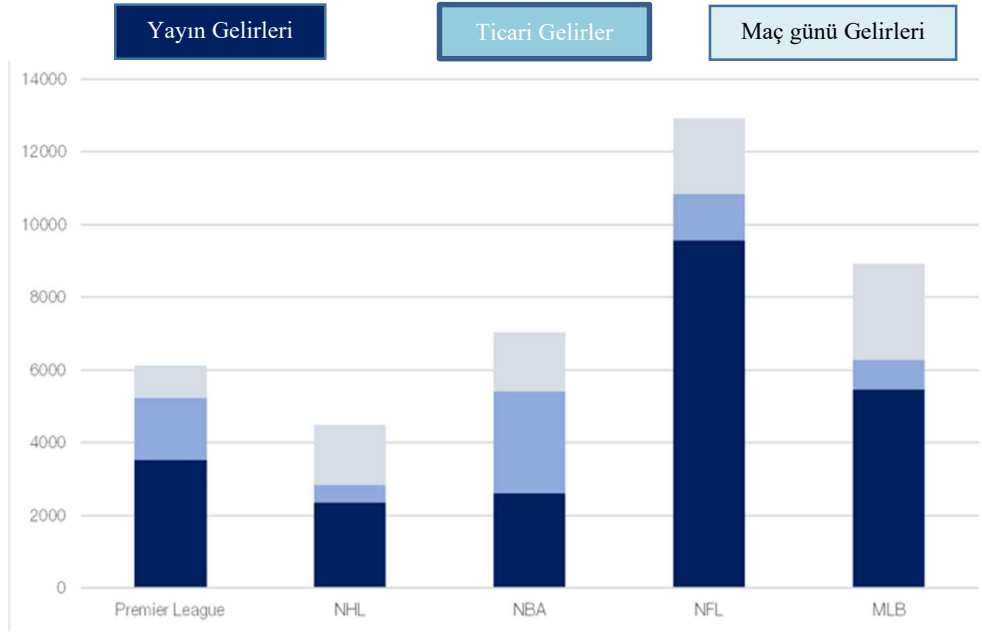
Olimpiyatların ertelenmesi nedeniyle reklam ve sponsorluk gelirleri kaybı 2,150 milyon dolar civarında olduğu hesaplanmakla birlikte, ayrıca Tokyo'daki yeni olimpiyat stadyumu için harcanan miktar da 277 milyon doları buluyor. Japon yetkililer ertelenmenin toplam maliyetinin 3 milyar doları geçeceğini öngörüyor. Sporcuların olumsuz etkilenmelerinin ötesinde olimpiyatların ertelenmesinin finansal yankısı tüm dünyada hissedilecektir. Diğer yandan NBA (Profesyonel basketbol) liginin gelir kaybı 650 milyon dolar. Euro 2020'nin ertelenmesi UEFA'ya tahmini 300 milyon avroya mal olurken, etkinliği iptal etmek federasyona yaklaşık 400 milyon toplamda 700 milyon avroya mal olmuştur. Formula 1 sezonundaki çeşitli yarışlar da dahil olmak üzere birçok etkinlik iptal edilmiş, bireysel ev sahibi ülkeler tarafından ödenen tüm sezon boyunca kombine barındırma ücretlerinden elde edilecek gelir kaybı toplamda 715 milyon dolar ve Formula 1 grubunun borsadaki piyasa değerinin yüzde 45'ini kaybetmesi tahminen 5 milyar dolar kümülatif bir kayıp anlamına gelmektedir. NCAA (Erkekler Kolej Basketbol Turnuvası)'nın tüm faaliyetlerinin ertelenmesi ve final-four olarak bilinen ve nisan ayı başında Atlanta'da yapılması planlanan finallerin ertelenmesi nedeniyle şehir şimdiden 100 milyon dolardan fazla geliri kaybetmiş durumda. ABD'deki NHL (Ulusal Hokey Ligi)'nin askıya alınması nedeniyle (bu ligde yer alan takımlarının her biri 41 iç saha maçından 32 ile 37'sini oynamıştı) ortalama 1,680 milyon dolar kaybedileceği tahmin edilmektedir. WWE (Dünya Güreş Eğlencesi)'nin ise koronavirüs salgını nedeniyle canlı yayın gelirinde ortalama 960 milyon dolara kadar ulaşabilecek büyük bir gelir kaybı yaşayacağı öngörülmektedir (Dichter, 2020; Gough, 2020; Statista, 2020; Stuff, 2020).

Tablo 1. Muhtemel gelir kayıpları

Kaynak: Uluslararası analiz sitesi Statista (2020) verileri bu makale yazarları tarafından derlenmiştir.

Hall (2020) sportif liglerin 3 temel gelir kaynağı bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar; “yayın gelirleri”, “sponsorluk ve reklam gelirleri” ile “maç günü gelirleri”. Büyük spor ligleri yayıncılık gelirlerine güvenmektedir. Son 5 yılda en büyük spor liglerinden elde edilen gelir tablosu aşağıda gösterilmiştir. Sportif faaliyetlerdeki medya haklarının küresel değeri 50 milyar dolar civarında; ancak bu miktarın % 60'lık kısmını 10 önemli spor ligi oluşturmaktadır.

Tablo 2. Büyük liglerin ortalama 5 yıllık gelirleri

Bir kulübün finansal başarısı kapsayıcı bir lige katılmasına bağlıdır. NBA'in şu anki yayıncılık anlaşması 9 yıl boyunca 24 milyon dolar karşılığında yapılmışken, geçen yıl Premier Lig için 3 yıl karşılığında 12 milyon dolar değerinde yayıncılık anlaşması imzalanmıştır. MLB ligi için 7 yıllığına 5 milyon doları aşan bir yayıncılık anlaşması yapılmıştı (Hall, 2020). Türkiye'de ise futbol süper ligi için bu tutar 410 milyon dolar olarak belirlenmişti. Ancak bütün bu liglerin durdurulması, bu gelirlerin elde edilemeyeceği anlamına gelmektedir. Covid-19'un Avrupa'ya yayılmasından bu yana beş büyük lig 4 milyar avro kaybetmiştir. İngiliz Premier Liginin yayıncılık sektöründe gelir kaybının yaklaşık 800 milyon avro olduğu tahmin edilmektedir. Peki, stadyum içi ve fiziksel maçlara dayanan gelir akışları mevcut olmadığında ne olur? Spor sektörü bu kayıp gelirin yerini nasıl dolduracak? Sadece takımları, ligleri ve sporcuları değil, ürünlerini sporseverlere tanıtmak için kendilerini sporla tanıtan çok sayıda şirket ve marka nasıl etkilenecek? Eğer ligler tamamlanmazsa yayın ve sponsorluk gelirleri kaybının yıkıcı bir etkisi olacaktır. Pazarlama sektörünün her türlü ekonomik gerilemede ilk olarak sponsorluk yatırımlarında tasarrufa gideceği düşünüldüğünde, spor sponsorlarının sayısında büyük bir düşüş göreceğimize şüphe kalmıyor. Özellikle havayolu şirketleri, turizm-seyahat şirketleri, vb. kendi kayıplarını gerekçe göstererek 2020'de spor endüstrisinden desteklerini çekecek ve sözleşmelerinde yer alan mücbir sebep maddelerinden yararlanabilecekler (Chiliz, 2020). Telafisi mümkün olmayacak mali tehditler nedeniyle riskler de göz önünde tutularak pek çok ligin oynatılması için adım atılacağını söylemek mümkün olmakla birlikte, olağanüstü şartlarda özel önlemlerle ve muhtemelen seyircisiz oynanacak liglerin öngörülen zararını tatminkâr bir ölçekte karşılamayacağını öngörmek mümkündür.

Sadece profesyonel spor hizmetlerinin 150 milyar dolara ulaştığı günümüzde, spor malzemeleri, lisanslı ürün, sağlık ve fitness merkezleri gibi alanlarla birlikte spor sektörü toplam 700 milyar dolara yaklaşan bir büyüklüğe sahip. Sponsorluklar, yayın hakları, reklam, yasal ve yasa dışı bahisleri de konunun dahilinde düşündüğümüzde rakam öngörülemeden devasa boyutlara ulaşıyor. Spor endüstrisinin ulaştığı bu büyük rakamlar, 150 ülkenin milli gelirinden daha fazladır. Deloitte Futbol Para Ligi 2020 Raporuna göre, dünyanın en çok gelir elde eden 20 kulübün gelirlerinin toplamı 2018/2019 sezonunda bir önceki döneme

oranla %11'lik artış göstermiş ve 9,3 milyar avroya ulaşmıştır. Barcelona 840 milyon avro, Real Madrid 757 milyon avro, Manchester United 711 milyon avro gelire ilk üç sıradaki kulüp olmuştur. Araştırma şirketi Kearney 2019 verilerine göre küresel spor pazarı CAGR (yıllık bileşik büyüme oranı) %5,9 ile 480 milyar dolar ile 620 milyar dolar arasında bir değere sahip. Buna altyapı inşaat yatırımları, spor malzemeleri, lisanslı ürünler ve canlı yayın gelirleri de dahildir. Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi hızlı büyüyen ekonomilerde ve Avrupa ve Kuzey Amerika'daki daha olgun pazarlarda spor endüstrisinin gayrisafi yurtiçi hasıladan daha hızlı büyüdüğü ortaya konulmuştur. Business Sports Company'nin Spor Global Pazar Fırsatları ve Stratejileri 2022 Raporuna göre, küresel spor pazarının değerinin 2022 yılına kadar yıllık yaklaşık %6 artışla 614 milyar dolara yükselmesi bekleniyordu. 2020 Mart ayında Amsterdam'da gerçekleştirilen 44. UEFA Olağan Kongresinde, 2018-19 sezonu için bir önceki yılki %38 artışla birlikte toplam 3,86 milyar avro gelir açıklanmıştı (Devecioğlu, 2020). Ancak açıklanan bu rakamlar, salgının dünya sporuna etkisi dikkate alınmadan hazırlanan verilere dayanmaktadır ve bu veriler göz önüne alındığında ülkelerin spor sistemlerinin büyük bir yıkıma uğrayacağı anlaşılmaktadır. Unutulmamalıdır ki gelirler ne kadar büyükse kayıplar da aynı derecede büyük olacaktır.

Spor dünyasının en önemli çok-sporlu etkinliği niteliğini haiz olan Yaz Olimpiyat Oyunları da salgınla ortaya çıkan olumsuz tablodan şiddetli bir biçimde etkilenmiştir. Her ne kadar Tokyo 2020 bir yıl sonrasına ertelenmiş olsa da organizasyonun ilave maliyetlerinin nasıl karşılanacağı ve 2021 yılında salgının etkisini devam ettirip ettirmeyeceğine dair tartışmalar perde arkasında yoğun bir biçimde devam ediyor. Tokyo 2020 Düzenleme Kurulu Başkanı Toshiro Muto, oyunların 2021'de yapılmasına kesin gözüyle bakmanın mümkün olmadığını vurgularken (McInnes, 2020), Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) üyesi Dick Pound ise oyunların 2021'de yapılamaması halinde bir daha ertelenmesinin mümkün olmayacağını dile getirmiştir (Dichter, 2020). Muto'nun endişesine katılan Kobe Üniversitesi bulaşıcı hastalıklar profesörü Kentaro Iweta da Olimpiyatlara katılacak sporcuların ve diğer kişilerin tüm dünyadan Japonya'ya geleceğinin altını çizerek, bu kadar kısa sürede küresel düzeyde bir salgının kontrol altına alınmasını mümkün görmediğini ve bu nedenle de olimpiyatların 2021'de yapılması konusunda iyimser olmadığını ifade etmiştir (Gillen, 2020). Yine kota yarışmalarının henüz sadece %57 oranında tamamlandığı dikkate alındığında, 2021'in ilk yarısında düzenlenmesi gereken yarışmaların ne derecede sağlıklı şartlar altında yapılacağı başka bir soru işareti olarak karşımızda durmaktadır. Japan Today (2020)'de yer verilen bir başka değerlendirmede olimpiyat araştırmaları uzmanı olan Tokyo Metropolitan Üniversitesi profesörlerinden Naofumi Masumoto'nun aşı geliştirme çalışmalarının 12 ile 18 ay süresi bir zamanı kapsayacağını dile getirdiği hatırlatılarak, "zannımızca olimpiyatlar için ikinci bir erteleme (2021 güz dönemi) şansımız bulunuyor, ancak 2022 Pekin Kış Olimpiyat tarihleri dikkate alındığında organizasyonun yıl sonuna bırakılması pek mümkün değil. Dolayısıyla güz döneminde yapılmazsa oyunların iptali gündeme gelebilir" dediği aktarılmıştır. Aynı haberde Düzenleme Kurulu Başkanı Toshiro Muto'nun ertelemeyi doğacak mali sorumluluğun kimler tarafından karşılanacağını net olarak belli olmadığı ve bu konuda doğacak her türlü ilave maliyetle ilgili olarak vergi yükümlüsü vatandaşlara geçerli bir açıklama yapmaları gerektiğine dair sözlerine yer verilmiştir. Uzun süredir görevde olan Japonya Başbakanı Shinzo Abe'nin görevini yakın gelecekte üstlenmesi muhtemel olan güçlü rakiplerinden birisi ve eski Savunma Bakanı olan Shigeru Ishiba da oyunların 2021'de yapılmasının tek yolunun salgının tüm dünyada kontrol altına alınmasıyla mümkün olacağını ifade ederek, bu konudaki endişelerini dile getirmiştir (Etchells, 2020). Son günlerde uzmanların yaptığı değerlendirmelerin hemen hepsinde Olimpiyat Oyunlarının ertelendiği tarihlerde yapılamaması riski dillendirilmektedir.

Covid-19 ve Gelecek Öngörülleri

Salgının gelecekteki seyrini derinlemesine tartışmak için belki biraz erken, ancak yukarıda aktarılan belli başlı rakamlar üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak; spor kulüpleri, işletmeleri, birlikleri ve örgütlerinin tamamının uzun yılların ipotek altına alınacağı ve sektörde çalışan milyonlarca insanın işsiz kalacağı ya da gelirlerinin önemli bir kısmını yitirecekleri bir döneme gireceğimizi söyleyebiliriz. Özellikle spor liglerinin mevcut durumla tescil edilmesi ya da gecikmeli olarak tamamlanması, ortak aklın gereği olarak meşruiyet kazanacak olsa da bir ucu insan sağlığına dayanan etik tartışmalar, diğer ucu ise sporun evrensel imajının göreceği geri dönülmez zarar nedeniyle hep tartışmaya açık olacaktır. Bu süreçte politika yapanları bekleyen gerçekçi tercih daha az kötü olan seçenekleri tercih etmek olacaktır. Bu nedenle eleştiriler oklarından kurtulmanın hiçbir biçimde mümkün olmayacağını bilmek gerekiyor. Ayrıca ulusal liglerle ilgili bazı ara formüller gündeme gelmekle birlikte, uluslararası nitelikli etkinlikler ise salgının küresel boyutu nedeniyle kısa sürede gündeme alınması mümkün olmayacaktır. Özellikle uluslararası sporda 2020 yılı için “kayıp yıl” tanımını kullanmak yanlış olmayacaktır. Başta olimpiyatlar olmak üzere, küresel ve bölgesel nitelikli uluslararası mega etkinliklerin ertelenmiş olması, bu etkinliklere katılacak sporcuların psikolojik ve fiziksel performanslarını son derece olumsuz etkilediği gibi, bu etkinliklerin gelirleri üzerinden yapılacak maddi desteklerin gecikmesi veya azalmasına bağlı olarak da ilave tehditler ortaya çıkacaktır. Tabii diğer yandan hazırlıklarını tamamlamamış sporcu ve takımlar için ertelemelerin yeni bir fırsat doğurduğu yolundaki açıklamaların ise fazla iyimser yorumların bir argümanı olduğu dikkate alınmalıdır.

Burada değerlendirilmesi gereken en önemli konulardan bir tanesi salgın sonrası dönemde sektörel toparlanmadır. Spor sektörü için gelecek projeksiyonları ve bunlara bağlı politikalar oluşturmak için salgına dair farklı senaryoların dikkate alınması son derece önemlidir. Salgın bağlamında göz önünde tutulması gereken anahtar terim “belirsizlik” olmakla birlikte, şu ana kadar elde edilen veriler doğrultusunda sayısız biyoistatistik ve matematik modelleme çalışmaları yapılmaktadır. Bütün bunlar bir bütün olarak takip edilmeli ve küresel ölçekte bir bilgi havuzu oluşturularak, salgın karşısında spor sektörünü ayakta tutacak ve salgın sonrasında sektörün en kısa sürede toparlanmasını sağlayacak politikalar üretilmelidir. Bu politikalar, salgının muhtemel yeni dalgalarına veya muhtemel farklı salgın tehditlerine uyum sağlayabilecek bir esneklikte geliştirilmelidir (Lupia ve ark., 2020).

Koronavirüs salgını dünya çapında milyonlarca insanın yaşam şeklini önemli ölçüde değiştiriyor ve bu değişimlerin çoğunun bir biçimde kalıcı olması bekleniyor (BBC,2020). Çünkü salgın hastalıklar insanlık tarihi boyunca sadece yaşadıkları zaman toplumda büyük bir korku ve paniğe yol açmakla kalmamış, uzun vadede de köklü toplumsal değişimlere yol açmıştır (Terzioğlu, 2020). Spor sektöründe bu değişimleri dikkate alarak salgın sonrasına hazırlık yapılmalıdır. Kendisi olimpiyat altın madalyalı sporcu olan, Fransa’da Spor Bakanlığı görevi de üstlenmiş olan ve 1996 yılından beri IOC üyeliği görevini sürdüren Guy Drut, 2024 Paris Olimpiyat Oyunları ile ilgili planlamaların tamamıyla baştan ele alınmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek, “Bu salgından sonra her şeyi yeniden keşfetmeliyiz. Olimpiyat Oyunları ve Paralimpik Oyunlar da buna dahil. Tarih ertelemek sadece buzdağının görünen yüzüne bir cevap olur. Oyunlar için artık ekonomik ve organizasyonel olarak tamamıyla yeni bir model geliştirilmesi gerekiyor” derken adeta bu yeni düzene işaret etmiştir (CNA, 2020). Şüphesiz Drut bu sözleri söylerken spor paradigmasının önümüzdeki yıllarda güçlü bir kırılmaya/değişikliğe maruz kalacağını öngörmektedir. Alberto Carrio Sampedro (2020) da mevcut durumu analiz ederken, salgının etkilerinin beklenenden çok daha uzun ve öngörülemez olabileceğinin altını çizmiş, sağlık, sosyal katılım, eğitim gibi sayısız alanda faydası olan spor pratiğinin taşıyıcı gücü olan endüstrileşmiş profesyonel spor örgütlerinin salgınla başa

çıkmasının mümkün olmayacağını belirterek, yakın gelecekte yarı canlı yarı sanal olmak üzere yeni sportif ürünlerin ortaya çıkarılması gerekeceğinin altını çizmiştir.

Ülkemizde de böyle bir değişimi okumak üzere ulusal spor yönetimi ve sektörün tüm temsilcilerinin buluşacağı bir ortak akıl şurası toplanmalı ve geleceğe dönük muhtelif senaryolar ele alınarak esnek politikalar oluşturulmalıdır. Spor sektörünün normal rutinine geri dönmesinin zaman alacağı göz önünde tutularak, yapılması zaruri kabul edilen etkinliklerin, özellikle profesyonel liglerin mutlak bir kontrol altında yapılması sağlanmalıdır. Bu tür etkinlikler için seyircisiz oynama, mutlak koruma önlemlerinin ve hijyenin sağlanması son derecede önemlidir. Aksi halde asemptomik sporcu ve izleyicilerin geniş bir kitleye virüsü yayması kaçınılmaz olacaktır (Halabchi ve ark., 2020).

Bununla birlikte salgın bağlamında alınan yasal tedbirlerin bir uzantısı olarak uygulanmaya başlanan ve günlük yaşantımızın değişmez bir parçası haline gelen izolasyon ve karantina gibi tedbirler çerçevesinde hem zamanın verimli kullanılması hem de bağışıklığın güçlendirilmesi adına fiziksel aktiviteyle ilgili çok geniş bir farkındalık oluşmuştur. Bu durum ileriye dönük olarak hem dijital destek hem de bireysel antrenörlük gibi enstrümanların devreye sokulmasıyla birlikte, özellikle fitness sektörünün kurtuluşu adına bir imkân sağlayabilir. Çokça uzun bir süre normal koşullarda kalabalık tesislerde spor yapmanın mümkün olmayacağı dikkate alındığında, sektörün kendi önünü açacak yaratıcı çözümler geliştirmesi zorunlu olacaktır.

Spor Dijitalleşir mi?

Covid-19'un en önemli etkisi, sosyal ve ticari yaşamı büyük oranda dijitalleşmeye zorlamasıdır. Bu bağlamda fitness sektöründe olduğu gibi performans sporlarında da online destekli çözümler üretilmesi gerekmektedir. Bunların ötesinde son yirmi yıl içerisinde büyük gelişme kaydeden E-spor sektörü için de daha geniş bir kapının aralanmış durumdadır. Futbol başta olmak üzere bütün sportif etkinliklerin geleceğinin şimdilik belirsiz olması, E-spora olan ilginin daha da artmasını sağlamıştır. Türkiye E-spor Federasyonu, ülkemizde oyun sektörünün kademeli olarak geliştirilmesi amacıyla 2018 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur (TESFED, 2020). Dünyanın değişik ülkelerinde E-sporun hızlı bir biçimde yaygınlaştığı bilinmektedir. Günümüzde Uluslararası E-spor Federasyonu (IeSF) 61 ülkede ulusal üye federasyonu bulunan küresel bir spor örgütlenmesi olup, milyonlarca sporcusu ve milyarlarca izleyici kitlesi bulunan devasa bir camiaya sahiptir (IeSF, 2020). Uzun erimde modern spor örgütlenmesiyle iç içe geçmesi öngörülen E-spor, gördüğü ilgiye bağlı olarak yakın gelecekte Olimpiyat Oyunlarının da bir parçası haline gelebilir. Şimdiden 2024 Paris Olimpiyat Oyunlarında yan etkinlik olarak E-spor organizasyonlarının yapılması gündeme gelmiştir (Morgan, 2019). Masaüstü ve dizüstü bilgisayarlar, konsollar ve telefonlarda oynanan oyunları aynı çatı altında toplayan E-sporun ekonomisi, tüm dünyadaki koronavirüs salgınının ardından zirve yapmıştır ve yaklaşık 250 milyar dolara ulaştığı bilinmektedir. Ülkemizdeki bazı kulüpler (Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş) de aynı ya da farklı E-spor liglerinde mücadele etmektedir. Türkiye'de düzensiz de olsa E-spor oyunları oynayanların sayısı 32 milyonun üzerindedir. Ülkemiz bu alanda dünya gelir sıralamasında 18. sırada yer almaktadır. E-spor Ortadoğu'nun toplam oyun pazarı cirosu 8 milyar dolar iken Türkiye'de toplam oyun pazarı cirosu 830 milyon dolara ulaşmıştır (Kanalben, 2020). Salgın sürecinde uzaktan eğitimin çok yaygın biçimde kullanılmaya başlanması ülkelerin, kurumların ve hatta kişilerin içinde buldukları çağa ve erişilmiş teknolojiye uyum sağlayabilme göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir (Yamamoto ve Altun, 2020). Ülkemizin de içinde yer aldığı pek çok ülkede uzaktan eğitimin ulusal ölçekte her kademedede başarılı bir biçimde uygulanıyor olması, E-spor için sağlıklı bir altyapıya ve tecrübeye sahip olunmasını sağlayacaktır.

Günümüzde sporcuların antrenmanlarını sanal ve elektronik imkânlarla yapmaya başlamış olması, pek çok düzenli spor etkinliğinin simülasyon eğitiminin teknolojik ekipmanlarla yapılabilir olması ve salgın hastalıklara dair geniş bir farkındalık oluşması gibi etmenlerin E-sporların önünü daha da açacaktır. Mevcut şartlarda sporcular ve spor sektörü önemli tecrübeler kazanmaktadır. Bu tecrübelerin hızlı bir biçimde E-spor olgusuyla kesişmesi ve spor felsefesinde köklü değişikliklerin gündeme gelmesi sürpriz olmayacaktır. E-sporların hızla yükselen popülaritesi ve salgının ortaya çıkardığı gerçeklik, spor yöneticilerinin bu alanın sağlayacağı imkânları daha yakından takip etmesiyle sonuçlanacaktır. Yakın gelecekte hem bireysel hem de sosyal yaşamın daha fazla dijitalleşeceği dikkate alınarak, sanal ve elektronik ortamların, yazılımların, plan ve projelerin şimdiden desteklenmesi ve yarının sorunlarına cevap verecek planlamanın bugünden yapılması yerinde olacaktır.

Sonuç

Salgının şu ana kadar en olumsuz etkilediği sektörlerden bir tanesi spor sektörüdür. Son yirmi yılda devasa büyüklüğe erişen ve gelişmiş/gelişmekte olan bütün ülkelerin gayrisafi milli gelirlerinde önemli bir paya sahip olmakla kalmayıp, oldukça geniş bir istihdam imkânı sağlayan spor sektörünün ayakta kalması salgın sonrası dönem için hayati bir önemi haizdir. Küresel düzeyde spor etkinliklerinin amiral gemisi niteliğini taşıyan Olimpiyat Oyunları ile ilgili yaşanan belirsizliğin ve buna bağlı olarak perde arkasında süregelen ekonomik ve politik tartışmaların tüm spor dünyasını etkileyeceği aşikârdır. Bunun önüne geçilmesi için başta IOC olmak üzere uluslararası spor örgütlenmesinin tüm bileşenleri ve bunların ulusal temsilcilerinin bir araya gelerek, salgına dair gerçekçi çözüm önerileri ortaya koymaları gerekmektedir. Diğer yandan profesyonel nitelikli sportif etkinliklerin spor endüstrisini ayakta tutan en önemli kaynak olduğu ve amatör sporcuların bu etkinliklerden doğan gelirlerle sürdürülebilir olduğu gerçeği akıldan çıkarılmamalıdır.

Sonuç olarak, covid-19'un salgın haline dönüşmesi salgının yaşandığı ülkelerin spor sistemlerini hem ekonomik hem de psiko-sosyal anlamda felce uğratmıştır. Tüm dünyadaki sınırları ortadan kaldıran bu salgın, sportif etkinlikleri askıya kalmakla kalmayıp, iptal ve ertelemelere bağlı olarak sektöre çok büyük zararlar vermiştir. Bununla birlikte mevcut koşullar sportif etkinlik ve ürünlerin dijitalleştirilmesi ve spor paradigmasının yeniden üretilebilmesi adına bir fırsat doğurmuştur. Yeni spor paradigmasının sağlık merkezli olarak kurulması, çevreye saygıyı benimsemesi, küresel bir vizyon ve ancak yerel motifler/değerler ile inşa edilmesi, dijital araçları daha yoğun kullanması, yazılım, yapay zekâ ve robotik teknolojisiyle entegre olması, şeffaf ve katılımcılığı benimsemesi ve bütün bunların yanı sıra sosyal sorumluluğu esas alması gerekeceği düşünülmektedir. Şu da açıktır ki covid-19, insanlığın aynı gemide yol aldığını ortaya koymuş ve insanlık türünün genel iyiliğini esas almayacak bütün planlamaların kısa erimde boşa çıkacağını kanıtlamıştır.

Son olarak, sportif faaliyetlerin ertelenmesi veya iptali ile salgının önemli ölçüde kontrol altına alınmasına önemli bir katkı sağlandığının altı çizilmeli ve salgın sonrası dönemde daha hızlı toparlanması için spor sektörüne pozitif ayrımcılık uygulanması gerektiği belirtilmelidir. Sporun, sadece sosyo-ekonomik bir değer olarak değil aynı zamanda sağlık ekosisteminin önemli bir bileşeni olarak da pozitif ayrımcılık görmeyi hak ettiği söylenebilir.

Corresponding Author (Sorumlu Yazar)

Arif ÖZSARI

Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya, TÜRKİYE

Email: arifozsari@hotmail.com

Conflict of Interest

The authors have not declared any conflicts of interest.

REFERENCES

AIS-Australian Institute of Sport (2020). Covid-19. Erişim adresi, <https://ais.gov.au/health-wellbeing/covid-19>

BBC (2020). Koronavirüs: Tarihin akışını değiştiren beş salgın. Erişim adresi, www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51970490

Brown, A. ve Horton, R. (2020). A planetary health perspective on Covid-19: a call for papers. *The Lancet Planetary Health and The Lancet*, 395, 1099. doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30742-x

Campigotto, J. (2020). Now that the 2020 olympics are postponed, what happens next? Erişim adresi, www.cbc.ca/sports/olympics/

Chiliz (2020). Covid 19 – spor endüstrisi için hem tehdit hem fırsat. Erişim adresi, www.chiliz.com/tr

CNA (2020). Paris 2024 Olympics plans 'obsolete': IOC member Drut. Erişim adresi, www.channelnewsasia.com.

Corsini, A., Bisciotti, G.N., Eirale, C., Volpi, P. (2020). Football cannot restart soon during the Covid-19 emergency! A critical perspective from the Italian experience and a call for action. *British Journal of Sports Medicine*. doi: 10.1136/bjsports-2020-102306

Deloitte (2020). Küresel Covid-19 salgınının Türkiye’de farklı kategorilere etkileri. Erişim adresi, www2.deloitte.com/tr

Devecioğlu, S. (2020). Dangkalıklık sektörü. Erişim adresi, www.futbolekonomi.com

Dichter, M. (2020). It's 2021 or never for Tokyo Olympics, says IOC's Dick Pound. Erişim adresi, www.cbc.ca/sports/olympics/tokyo-2020-ioc-member-dick-pound-interview-1.5536141?fbclid=IwAR3JwprJBfPpst8UIR7

Etchells, D. (2020). Abe rival casts doubt on new dates for Tokyo 2020 Olympics. 25 Erişim adresi, www.insidethegames.biz/articles/1092674/ishiba-doubts-dates-tokyo-2020-olympics?fbclid=IwAR0OBqRaTzj-NxEsQTO4Eaf1__cr3DI_F6xr3

FIFA (2020). Bureau of the FIFA council decisions concerning impact of Covid-19. Erişim adresi, www.fifa.com/who-we-are/news/bureau-of-the-fifa-council-decisions-concerning-impact-of-covid-19

Gallego, V., Nishiura, H., Sah R., Rodriguez-Morales, A.J. (2020). The Covid-19 outbreak and implications for the Tokyo 2020 Summer Olympic Games. *Travel Medicine and Infectious Disease*. doi: 10.1016/j.tmaid.2020.101604

Gilat, R., Cole, B.J. (2020). Covid-19. *Medicine and Sports, Arthroscopy, Sports Medicine, and Rehabilitation*. doi:org/10.1016/j.asmr.2020.04.003.

Gough, C. (2020). Coronavirüs (Covid-19) disease pandemic effect on the sports industry-Statistics & Facts. Erişim adresi, www.statista.com/topics/6098/impact-of-the-coronavirüs-on-sport.

Halabchi, F., Ahmadinejad, Z., Selk-Ghaffari, M. (2020). Covid-19 epidemic: exercise or not to exercise; that is the question. *Asian Journal of Sports Medicine*, 11(1), 1-3. doi: 10.5812/asjms.102630.

Hall, S. (2020). This is how Covid-19 is affecting the world of sports. Erişim adresi, www.weforum.org/agenda/2020/04/sports-covid19-coronavirüs-excersise-specators-media-coverage/

IESF-International Esports Federation (2020). Erişim adresi, <https://ie-sf.org/about/members>

IOC-Uluslararası Olimpiyat Komitesi. (2020). Erişim adresi, www.olympic.org/tokyo-2020

Ishikawa, H. ve Shimogawara, R. (2019). Risk assessment of dengue autochthonous infections in Tokyo during summer, especially in the period of the 2020 olympic games. *Japanese journal of infectious*, 72, 399–406. doi:10.7883/yoken.jjid.2019.09

Japan Today (2020). Tokyo, Olympic organizers in rough waters 1 month after postponement. Erişim adresi, <https://japantoday.com/category/2020-tokyo-olympics/refiling-tokyo-olympic-organizers-in-rough-waters-1-month-after-postponement?>

Kanalben (2020). E-spor corona sonrası zirve yaptı! Erişim adresi, www.kanalben.com/spor/e-spor-corona-sonrasi-zirve-yapti-iste-gelismeler

Kırık, A.M. ve Özkoçak, V. (2020). Yeni dünya düzeni bağlamında sosyal medya ve yeni koronavirüs (covid-19) pandemisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 45, Nisan 2020, s. 133-154.

Lazzerini, M. ve Putoto, G. (2020). Covid-19 in Italy: momentous decisions and many uncertainties. *Lancet Glob Health*.doi.org/10.1016/ S2214-109X(20)30110-8.

Lupia. T., Scabini, S., Pinna, S.M., Di Perri G., De Rosa F.G., Corcione, S. (2020). 2019 novel coronavirus (2019-nCoV) outbreak: A new challenge. *Journal of Global Antimicrobial Resistance*, 21, 22–27.

Mann, R.H., Clift, B.C., Boykoff, J., Bekker, S. (2020). Athletes as community; athletes in community: Covid-19, sporting mega-events and athlete health protection. *British Journal of Sports Medicine* . doi: 10.1136/bjsports-2020-102433.

McInnes, P. (2020). Tokyo Games chief says postponed Olympics not certain to go ahead in 2021. Erişim adresi, www.theguardian.com/sport/2020/apr/10/tokyo-games-chief-says-postponed-olympics-not-certain-to-go-ahead-in-2021?fbclid=IwAR3xdt57pRcPbMlnwDkgEe8gVgB50zgaC03GM93Drc5nWghmJu5Vw7S-vZY

Memish, Z.A., Steffen, R., White, P., Dar, O., Azhar, E.I., Sharma, A., Zumla, A. (2019). Mass gatherings medicine: public health issues arising from mass gathering religious and sporting events. *The Lancet*, 393, 2073–84.

- McCloskey, B., Zumla, A., Ippolito, G., Blumberg, L., Arbon, P., Cicero, A. (2020). Mass gathering events and reducing further global spread of Covid-19: a political and public health dilemma. *The Lancet*, 395,1096-1099. doi:10.1016/S0140-6736(20)30681-4.
- Morgan, L. (2019). Esports is coming to the Olympics after all as Paris 2024 reveal ideas to improve fan engagement. Erişim adresi, www.insidethegames.biz/articles/1075990/liam-morgan-esports-is-coming-to-the-olympics-after-all-as-paris-2024-reveal-ideas-to-improve-fan-engagement
- Nancy, G. (2020). Japanese virus expert "very pessimistic" about Tokyo 2020 taking place next year. 25 Nisan 2020 tarihinde Erişim adresi, www.insidethegames.biz/articles/1093364/japanese-expert-pessimistic-tokyo-2020?fbclid=IwAR2r8JQQ4xrZnEB5_JiJrjA4iWdLsrD5CqQcO60KBlppOIrYx7X2HGEQCaA
- Özdemir, Ö. ve Pala, A. (2020). Çocuklarda Covid-19 enfeksiyonunun tanısı, tedavisi ve korunma yolları. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 1,14-21.
- Parnell, D., Widdop, P., Bond, A., Wilson, R. (2020). Covid-19, networks and sport, *Managing Sport and Leisure*. doi: 10.1080/23750472.2020.1750100
- Perc, M., Miksić, N.G., Slavinec, M., Stožer, A. (2020). Forecasting Covid-19. *Frontiers in Physics*. doi.org/10.3389/fphy.2020.00127
- Petersen, E., Wilson, M.E., Touch, S., McCloskey, B., Mwaba, P., Bates, M., Dar, O., Mattes,F., Kidd, M., Ippolito, G., Azhar, E.I., Zumla, A. (2016). Rapid spread of zika virüs in the Americas - implications for public health preparedness for mass gatherings at the 2016 Brazil olympic games. *International Journal of Infectious Diseases*, 44,11–15.
- Reyad, O. (2020). Novel Coronavirüs Covid-19 Strike on Arab Countries and Territories: A Situation Report I. <https://arxiv.org/pdf/2003.09501.pdf>
- Sampedro A.C. (2020). Corona: Leaving the current business model of sport offside. Erişim adresi, www.playthegame.org/news/comments/2020/1000_corona-leaving-the-current-business-model-of-sport-offside
- Stuff (2020). Tokyo delay costs International Olympic Committee 'several hundred million. Erişim adresi, www.stuff.co.nz/sport/olympics/120993416
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Yeni koronavirüs hastalığı Covid-19. Erişim adresi, <http://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirüs-hastaligi-nedir?>
- Terzioğlu, A. (2020). Covid-19'un etkileri. Erişim adresi, https://gazatesu.sabanciuniv.edu/toplum_ve_bilim
- TESFED (2020). E-spor federasyonu. Erişim adresi, www.tesfed.gov.tr
- TRT-Türkiye Radyo Televizyonu. (2020). Futbol ekonomisine Covid-19 darbesi. Erişim adresi, www.trtspor.com.tr/videolar/futbol-ekonomisine-covid-19-darbesi-39391.html
- Widdop, P., Bond, A., Parnell, D. (2020). Covid 19 v Euro 20. Erişim adresi, <https://footballcollective.org.uk/2020/03/11/covid-19-v-Avro-2020/>
- Wikipedia (2020). Dünyadaki ülke sayısı. Erişim adresi, tr.wikipedia.org/
- World Health Organization (2020). Coronavirüs disease 2019 (Covid-19): situation report, 72. Erişim adresi, www.apps.who.int

Yanagisawa, N., Wada, K., Spengler, J.D., Sanchez-Pina, R. (2018). Health preparedness plan for dengue detection during the 2020 summer olympic and paralympic games in Tokyo. PLOS Neglected Tropical Diseases, 12(9). doi.org/ 10.1371/journal.pntd.0006755

Yamamoto-Telli, G. ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. Üniversite Araştırmaları Dergisi,3(1),25-34.